

Het 10 stappenplan

Aanbod voor het jonge kind
met een ontwikkelingsvoorsprong

Voorwoord

Het is niet altijd eenvoudig om kinderen met een ontwikkelingsvoorsprong tijdig te herkennen, laat staan passend aanbod te ontwikkelen dat aansluit bij het kind, de leerkracht of pedagogisch medewerker, de groep én de organisatie.

Daarom doet het ons veel plezier dat we het 10-stappenplan Aanbod voor het jonge kind met een ontwikkelingsvoorsprong kunnen presenteren. Het stappenplan geeft je inzicht in wat je organisatie kan doen om kinderen met een ontwikkelingsvoorsprong optimaal te laten leren en uitval te voorkomen. De aanpak is zo opgezet dat scholen gedrag van kinderen makkelijker kunnen herkennen en begrijpen en daarna realistisch en passend aanbod kunnen realiseren.

Flexibele aanpak

Het 10-stappenplan is een flexibele aanpak, je kunt het aanbod stapsgewijs implementeren en jaarlijks keuzes maken die passen bij de situatie van de organisatie*, de groep, de leerkracht of pedagogisch medewerker en het kind zelf. Je kiest zelf welke stappen je in gang zet en in welke volgorde je dat doet. Je stelt doelen in iedere laag en kunt die opnemen in het jaarlijkse beleidsplan, het groepsplan en in het persoonlijke ontwikkelingsplan van het kind. Leerkrachten, pedagogisch medewerkers, intern begeleiders en het management van kinderopvangorganisaties, scholen in het reguliere onderwijs en de voor-scholen kunnen ermee aan de slag.

Verder lezen

In deze schriftelijke handleiding staat kort en bondig beschreven hoe je het 10-stappenplan voor jouw organisatie of groep kunt gebruiken. Het is een handig hulpmiddel bij het kiezen van de juiste stappen en de invulling daarvan. In de gekleurde kaders staan praktijkervaringen of tips die de theorie illustreren of verduidelijken. De bijlagen, verwijzingen en lijst met websites wijzen je de weg naar beschikbaar materiaal en meer informatie. Ook kun je zelf zaken toevoegen. Het volledige onderzoek waarop het 10-stappenplan is gebaseerd, Optimaliseren van het onderwijs voor leerlingen met een ontwikkelingsvoorsprong in de reguliere kleuterklas gedaan door Esther Visser vind je op de site van de Leidse Aanpak.

Naast deze schriftelijke handleiding is op de website www.deleidseaanpak.nl actuele informatie en actueel aanbod van verschillende experts op dit gebied beschikbaar.

Veel succes met het implementeren van het 10-stappenplan! Heb je opmerkingen of suggesties? Wij horen het graag via info@deleidseaanpak.nl

Jojanneke de Haas
Cynthia Zwitselaar
Esther Visser

**peuterspeelzaal, opvang of school*

Inhoud

Voorwoord	3
Inleiding	5

Doelen
stellen

6

Beleid
maken

7

Draagvlak
creëren

7

Signalering

8

Intake
en overdracht

9

Aanbod
en instructie

10

Wat hebben
pedagogisch
medewerkers
en leerkrachten
nodig?

13

Groeps-
management

14

Communicatie
met kind en
ouders

15

Bijlagen

1. 10-stappenplan schematisch	19
2. Voorbeelden van beleidsplannen	20
3. Signalering en kenmerken	20
4. Evaluatieformulier voor teamoverleg over voortgang uitvoering activiteiten 10-stappenplan	21
5. Evaluatie beleid voor invullend aanbod dat aansluit op de behoeften van kinderen met een ontwikkelingsvoorsprong	23

Literatuurlijst/websitelijst	25
------------------------------	----

Evaluatie

18

Inleiding

Kinderen met een ontwikkelingsvoorsprong¹ hebben een sterke leerbehoefte. Juist voor deze kinderen is passend onderwijs erg belangrijk. Als kinderen een uitdagend aanbod gepresenteerd krijgen, zullen ze hun talenten laten zien. Als de gemiddelde leerstof wordt aangeboden, zal een kind met een ontwikkelingsvoorsprong niet zo snel de noodzaak voelen om zich te ontwikkelen naar de zone van naaste ontwikkeling (Van Gerven, 2011). Er wordt geen beroep gedaan op de inspanning van het kind; het beheerst de leerstof immers al.

Juist daarom is vroegtijdige signalering van kinderen met een ontwikkelingsvoorsprong van groot belang (Kroesbergen et al, 2015). Vroegtijdig erkende hoogbegaafde kinderen hebben een positiever zelfbeeld en ervaren minder psychologische problemen dan later erkende hoogbegaafde kinderen. Het is daarom belangrijk dat leerkrachten en pedagogisch medewerkers een signaleringsmethode gebruiken om deze kinderen al op jonge leeftijd te herkennen en te anticiperen op een ontwikkelingsvoorsprong. Vervolgens kunnen leerkrachten of pedagogisch medewerkers een positieve bijdrage leveren aan de ontwikkeling en het welzijn van de kinderen, door hen al op jonge leeftijd uit te dagen om leerstrategieën te ontwikkelen en daarmee zichzelf te ontplooien.

Het 10-stappenplan is een hulpmiddel om organisaties, leerkrachten en pedagogisch medewerkers hierbij te helpen. We geven bij iedere stap een korte toelichting en tips. In bijlage 1 staat een schematische weergave van het 10-stappenplan.

¹ Bij peuters en kleuters met een hoge intelligentie gebruiken we formeel niet de term hoogbegaafdheid, maar ontwikkelingsvoorsprong. Juist in de peuter- en kleuterperiode is de voorspellende waarde van intelligentieonderzoek namelijk beperkt, omdat de intelligentie van het kind nog niet betrouwbaar gemeten kan worden (Drent & van Gerven, 2004).

Doelen stellen

Doelen stel je om na een bepaalde tijdsperiode te kijken of dat wat je voor ogen had ook daadwerkelijk gebeurd is. Het is belangrijk om realistische doelen te stellen; wat kun je doen in een maand? Of in een jaar? Wanneer je dat realistisch inschat, vergroot je de haalbaarheid van het doel. Om goede, duidelijke en haalbare doelen te stellen, kun je gebruik maken van de SMART-methode. SMART staat voor specifiek, meetbaar, acceptabel, realistisch en tijdsgebonden.

*Observatiedoel:
Wat laat Inez zien als zij met
oudere kinderen uit groep 3 op
het leerplein speelt?*

*Binnen een maand
hebben we in de
kleutergroepen tijdens
de kring aanbod dat
voldoet aan de behoefte
van kinderen met een
ontwikkelings-
voorsprong*

*Wat heeft Luuk nodig om
op de groep te laten zien
wat hij thuis laat zien?*

*Doel organisatie:
binnen een maand
hebben we een over-
zicht van de expertise
die in huis is.*

Hoe ziet dat eruit?

Bij doelen voor de organisatie kun je denken aan het verbeteren van de kwaliteit van het aanbod voor kinderen met een ontwikkelingsvoorsprong. Dit kan gerealiseerd worden door het implementeren van het 10-stappenplan. Om dit doel te behalen moet er onderzoek binnen de organisatie plaatsvinden. Welke stappen ga je nemen om te onderzoeken wat jouw organisatie nodig heeft om deze kinderen nog beter te gaan begeleiden? Kijk naar welke expertise er al is binnen de organisatie: wat weet je al over kinderen met een ontwikkelingsvoorsprong, welke middelen gebruik je al en welke middelen bestaan er? Vervolgens kunnen er keuzes gemaakt worden in de aanpak van de organisatie. Maakt de organisatie gebruik van bepaalde boeken of een methode? Zijn er leerkrachten of pedagogisch medewerkers opgeleid tot expert slimme peuters en kleuters? Wordt er gebruik gemaakt van de kennis en ervaring die aanwezig is in de organisatie?

Om doelen voor de leerkracht of pedagogisch medewerker te formuleren, kun je de volgende vragen stellen:

- Wat vind je als leerkracht of pedagogisch medewerker van het beleid rondom kinderen met een ontwikkelingsvoorsprong van de organisatie?
- Hoe kun je hier als leerkracht of pedagogisch medewerker een bijdrage aan leveren?
- Wat weet je over kinderen met een ontwikkelingsvoorsprong? Wat is jouw visie hier op?
- Wat heb je nodig aan kennis om deze kinderen goed te kunnen begeleiden?

Voorbeelden van vragen om tot doelen voor de groep te komen:

- Heb ik voldoende aandacht voor ieder kind?
- Wat vraagt dit ten aanzien van de dagindeling?
- Wat vraagt dit ten aanzien van mijn groepsmanagement?

Vraag om doelen voor een kind te formuleren:

- Wat heeft het kind specifiek nodig, anders dan de andere kinderen?

Beleid maken

Om kinderen met een ontwikkelingsvoorsprong te herkennen zijn beleid en een plan van aanpak nodig. Beleid helpt de leerkrachten en pedagogisch medewerkers om het onderwijs op een consistente wijze praktisch in te vullen en af te stemmen op de behoefte van het kind (Kettler et al., 2017). Om een doorlopende leerlijn voor kinderen te realiseren is beleid nodig. Daarin staan de visie van de organisatie, de doelstellingen en de manier van werken met kinderen met een ontwikkelingsvoorsprong. Het is belangrijk dat dit beleid gedragen wordt door de organisatie. Het maken van beleid helpt bij het creëren van draagvlak en om te toetsen of de gestelde doelen behaald zijn. Ter inspiratie vind je voorbeelden van beleidsplannen in bijlage 2

Hoe ziet dat er uit?

Vragen die je kunt stellen om tot beleid te komen:

- Wat is het doel om beleid te maken voor deze kinderen?
- Welke methodes wil je gebruiken? Hoe wil je dat implementeren in de hele organisatie?
- Wat is er nodig om het beleid vorm te geven?
- Wat heeft de organisatie nodig aan informatievoorziening en hoe ga je dit neerzetten?
- Wat hebben de medewerkers nodig aan opleiding en hoe ga je dit aanpakken?
- Wat doen anderen binnen de organisatie? Wat kunnen we daarvan leren?
- Wie zijn de ambassadeurs en experts? Is er een Intern Begeleider of specialist Hoogbegaafdheid en Differentiatie? Wie coördineert het 10-stappenplan?

Draagvlak creëren

Om kinderen met een ontwikkelingsvoorsprong continuïteit en een consistent aanbod aan te bieden, moet er onder de medewerkers van de hele organisatie draagvlak voor het beleid zijn. Als het beleid door alle medewerkers gedragen wordt, draagt dit bij aan een doorlopende leerlijn gedurende de (voor)schoolse periode van het kind. Het beleid voor kinderen met een ontwikkelingsvoorsprong wordt dan gedragen door de organisatie en is minder afhankelijk van de persoonlijke invulling van leerkrachten of pedagogisch medewerkers.

Hoe ziet dat eruit?

Om draagvlak te creëren en te behouden is het belangrijk om regelmatig te communiceren met de medewerkers over het beleid en de voortgang. Je deelt kennis en ervaringen met elkaar en hoort van elkaar welke aanpak goed werkt. Vervolgens is het belangrijk om met de positieve uitkomsten samen verder te bouwen aan nieuwe doelen en stappen.

Een ambassadeur op dit gebied heeft affiniteit met het onderwerp, kan collega's helpen, ideeën delen en ontwikkelingen op dit gebied bijhouden. Dit helpt voor draagvlak in de organisatie draagvlak binnen de organisatie te creëren.

Elke teamvergadering leren we van elkaar door gedurende 10 minuten goodpractice-momenten te delen.

Signalering

Om kinderen met een ontwikkelingsvoorsprong tijdig het aanbod te geven dat goed aansluit bij hun niveau en interesses, is het belangrijk om hun voorsprong te signaleren. Signaleren is een combinatie van twee dingen: de kenmerken van een ontwikkelingsvoorsprong herkennen dankzij observatie door de pedagogisch medewerker of de leerkracht enerzijds en goed luisteren naar wat de ouders en het kind vertellen anderzijds. Er zijn verschillende lijsten met kenmerken beschikbaar, zie hiervoor o.a. de toolkit op de site van De Leidse Aanpak. Kinderen met een ontwikkelingsvoorsprong kunnen meerdere kenmerken vertonen, maar hoeven niet alle kenmerken te hebben. Zowel de cognitieve als de persoonlijkheidskenmerken spelen een rol. Juist omdat ieder kind uniek is, met eigen talenten en persoonlijkheidskenmerken, hebben kinderen verschillende behoeftes. Door goed te kijken naar wat een kind nodig heeft, kun je het aanbod hierop afstemmen. In bijlage 3 vind je verschillende types signaleringslijsten.

Hoe ziet dat er uit?

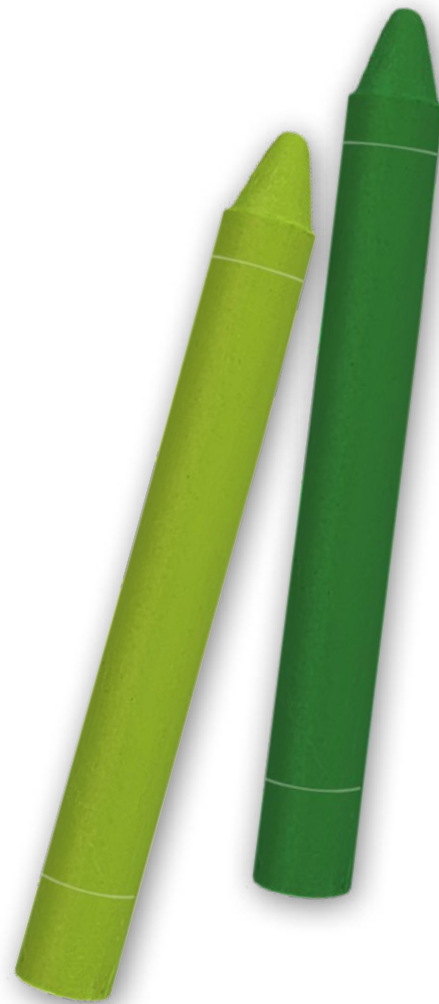
Om te beginnen zijn de observaties van de leerkracht of pedagogisch medewerker en de ouders belangrijk. Ziet iedereen hetzelfde of zijn er grote verschillen? Vervolgens is het belangrijk om te kijken naar wat je ziet. De volgende vragen kunnen hierbij helpen:

- Vertelt het kind veel?
- Gebruikt het kind veel moeilijke woorden?
- Zie je meer verdieping in het spel van het kind in vergelijking met leeftijdsgenoten?
- Heeft het kind aan een korte uitleg voldoende?
- Legt het kind verbanden tussen oorzaak en gevolg?
- Trekt het kind naar de volwassene toe?
- Speelt het kind vooral met oudere kinderen?
- Is er een duidelijk verschil tussen wat het kind thuis en op de groep doet?
- Heeft het kind bijzondere interesses?
- Heeft het kind een opvallend goed geheugen?
- Is het kind vindingrijk of bedenkt het creatieve oplossingen?
- Wat zeggen ouders over bovenstaande vragen?

Wanneer er bij een kind een vermoeden is van een ontwikkelingsvoorsprong, is het advies om naast het bijhouden van de eigen observaties een signaleringslijst te gebruiken. Betrek de ouders hierbij en vraag hen welke kenmerken zij zien. Blijf ook in gesprek met ouder en kind als de signaleringslijst een ander beeld geeft dan je verwacht had en bekijk samen wat het kind in iedere afzonderlijke situatie nodig heeft.

Een praktijksituatie waarna de pedagogisch medewerker een signaleringslijst heeft ingevuld:

Rik van 2 jaar vraagt de juf om aan de kant te gaan zodat hij een nieuw boek kan pakken als hij deze heeft uitgelezen.

Intake en overdracht

Het doel van de intake is een beeld te krijgen van het kind en de thuissituatie en vervolgens met behulp van deze informatie zo goed mogelijk in te spelen op de behoefte van het kind.

Hoe ziet dat er uit?

Wanneer een kind start in een nieuwe groep, vindt er een intakegesprek plaats. Het is aan te raden om dit te doen voordat het kind komt wennen op de groep. Zo ben je vooraf op de hoogte van een mogelijke ontwikkelingsvoorsprong; een jong kind kan zich namelijk al in een paar weken aanpassen aan het niveau van de groep, met het risico op onderpresteren. Tijdens de intake vraag je naar de ontwikkeling van het kind. Voorbeelden van vragen die je aan ouders kunt stellen:

- Waar speelt uw kind graag mee?
- Hoe is het taalgebruik van uw kind?
- Hoe is de woordenschat en zinsbouw van uw kind?
- Hoe zou u uw kind omschrijven?
- Speelt uw kind met leeftijdsgenootjes of graag met oudere kinderen?
- Welk talent heeft uw kind?
- Wat vindt uw kind leuk?
- Waar heeft uw kind hulp bij nodig?
- Wat heeft uw kind nodig om zich goed te voelen?
- Wat heeft uw kind nodig om zich goed te kunnen ontwikkelen?
- Wat heeft uw kind nodig om getroost te worden?

Door de overdracht vanuit de peuterspeelzaal over Tim, wist ik dat ik te maken had met een kleuter met een ontwikkelingsvoorsprong.

Omdat ik wist dat zijn interesse lag bij automerken, zorgde ik dat dit materiaal klaar lag en kon ik snel aansluiting vinden waardoor hij zich gezien en gehoord voelde.

Overdracht

Wanneer een kind de overstap maakt van voorschool naar school of naar een andere of volgende groep, is overdracht belangrijk. De leerkracht in de kleutergroep kan de lijn die uitgezet is met dit kind oppakken en hoeft niet opnieuw uit te vinden wat het kind nodig heeft om zich goed te voelen en tot leren te komen. Neem de schriftelijke overdracht van het kind vooraf door, zoek bij vragen of onduidelijkheden contact met de ouders en/of de voorschoolse opvang en ga met hen in gesprek.

Hoe ziet dat er uit?

Na de voorschoolse periode op een peuterspeelzaal of in de kinderopvang vindt er een (digitale) overdracht plaats. In Leiden wordt dit door de gemeente gefaciliteerd door www.overdrachtleiden.nl Op het formulier kunnen pedagogisch medewerkers aangeven of een kind bijvoorbeeld meer uitdaging nodig heeft, een uitgebreide woordenschat heeft, voorloopt in ontwikkeling en wat het nodig heeft om te kunnen groeien.

Bij een vermoeden van een ontwikkelingsvoorsprong wordt er in Leiden een extra overdracht meegegeven. Dit is de overdracht vanuit het programma Pientere Peuters met daarin de kenmerken die door de pedagogisch medewerker geconstateerd zijn, aangevuld met voorbeelden van de voorschool en de ouders. Zoals gezegd is een warme mondelinge overdracht tussen voorschool en basisschool belangrijk. Je kunt hiervoor het overdrachtsformulier gebruiken dat wordt verstrekt door de expert slimme peuters en kleuters met een ontwikkelingsvoorsprong. Dit formulier wordt met de pedagogisch medewerker ingevuld en besproken met de ouders.

Pedagogisch medewerkers kunnen ouders begeleiden bij de schoolkeuze voor hun kind door ze te wijzen op de 'ouderfolder basisschoolkeuze' van De Leidse Aanpak. Daarin staan vragen die ze kunnen stellen bij het bezoeken van een school.

Aanbod en instructie

Leren-lerengroep; Leren doorzetten ook al heb je het al tien keer geprobeerd.

Andersdenkengroep; out of the box denken aan de hand van creatieve opdrachten en coachende begeleiding. Bedenk bijvoorbeeld een nieuwe ijssoort en presenteer dit aan elkaar.

Als het aanbod is afgestemd op de behoefte van het kind draagt dat bij aan een evenwichtige cognitieve, sociale en emotionele ontwikkeling. Het helpt kinderen om een goed zelfbeeld en zelfvertrouwen te ontwikkelen. Om het niveau te bepalen, kun je de ontwikkelingslijnen (groepsoverstijgend) van het volgmodel van je organisatie gebruiken.

Er zijn kinderen die extra hulp of instructie nodig hebben. Dit kan in veel verschillende vormen; een plusgroep, een leren-lerengroep of een andersdenkengroep. Ook kun je een compacte vorm van de basisstof aanbieden, zodat er meer tijd is voor uitdaging (compacten). Daarnaast zijn er diverse verrijkingsmethoden en materialen om de leervaardigheden zoals doorzettingsvermogen, plannen en oplossingsgericht denken te stimuleren. Ook kan het nodig zijn om te werken aan het vergroten van sociale vaardigheden, het leren presenteren, het leren uitleggen aan een ander of het afstemmen op een ander. Met name projectonderwijs biedt hiervoor veel kansen en mogelijkheden. Door met projecten te werken, kun je differentiëren in het aanbod en kunnen kinderen leerstrategieën ontwikkelen. De Leerkuil is een van de hulpmiddelen om jonge kinderen inzicht te geven in hun leerproces. De Denksleutels zijn een hulpmiddel om het kind dieper te laten nadenken en verrijking te laten plaatsvinden.

Hoe ziet dit er uit?

De eerste stap is in gesprek gaan met de ouders om een goed beeld te krijgen van de thuis-situatie. Vragen die je tijdens dit gesprek kunt stellen zijn: waar speelt het kind thuis graag mee, waar liggen zijn of haar interesses en wat heeft het kind nodig?

Stel jezelf vervolgens de vraag wat dit kind van jou, de leerkracht of de pedagogisch medewerker nodig heeft, wat het nodig heeft van de omgeving, van de materialen, van de andere kinderen en van zijn of haar ouders.

Gebruik deze informatie om het beeld van dit kind duidelijk te krijgen en werk vervolgens uit op welke punten je gaat ondersteunen. Is het bijvoorbeeld nodig om je activiteiten aan te passen, je uitleg en instructie te verkorten of om andere materialen aan te bieden? Denk ook aan je eigen houding ten opzichte van dit kind, aan het niveau waarop je hem/haar aanspreekt of aan het koppelen met speelmaatjes (ontwikkelingsgelijken).

Door bovenstaande zaken als doelen op papier te zetten, wordt voor iedereen inzichtelijk waar de komende tijd aan gewerkt wordt en is het duidelijk wanneer er geëvalueerd wordt.

Evalueer zowel met het kind als met de ouders. Stel zo nodig de doelen bij. En.. vier de successen!

Als een organisatie werkt met Piramide, kunnen pedagogisch medewerkers gebruik maken van de thema's. Hierin worden verschillende activiteiten aangeboden die gekoppeld zijn aan het thema. Er zit een opbouw in het activiteitenaanbod en er zijn activiteiten voor pientere peuters die meer uitdaging nodig hebben.

Het combineren van spel materiaal bijvoorbeeld blokken met playmobil poppetjes: Dit is voor het kind een verrijking en vraagt van de leerkracht of pedagogisch medewerker flexibiliteit en loslaten.

Bij het gebruik van bouwmaterialen kun je verschillende opdrachten geven en materialen door elkaar gebruiken. Ook kun je een extra dimensie aan het spel geven door andere materialen toe te voegen zoals dieren, poppetjes, voertuigen etc.

Materialen passend bij het lopende thema kun je inzetten om te onderzoeken en te ontdekken. Speelgoed waar meer fantasie bij komt kijken, biedt meer uitdaging. Voorbeelden hiervan zijn Lego, Playmobil, verkleedkleden, dokterskoffer en knutselspullen. Het helpt om de hoeken regelmatig (per thema) te veranderen en te zorgen voor een andere inrichting en ander materiaal. Door mee te spelen en verschillende soorten vragen te stellen kun je de ontwikkeling stimuleren. Later in dit hoofdstuk geven we een aantal voorbeeldvragen.

Ook materialen van de Talentenlijn en de Techniektorens kun je inzetten voor peuters en kleuters met een ontwikkelingsvoorsprong.

Instructie

Het is goed mogelijk om een passend aanbod te implementeren dat aansluit op de behoefte van kinderen met een ontwikkelingsvoorsprong. Met specifieke opdrachten en instructie kunnen kinderen met een ontwikkelingsvoorsprong leerstrategieën ontwikkelen. Het afstemmen op de behoefte van het kind met een ontwikkelingsvoorsprong kan in iedere groep geïmplementeerd worden.

Als kinderen met een ontwikkelingsvoorsprong gelijkgestemden vinden, is de kans groter dat ze zich goed kunnen ontplooiën en ontwikkelen (Walsh et al., 2010). Laat het kind daarom bij voorkeur dagelijks in een groepje met ontwikkelingsgelijken aan uitdagende taken werken.

Hoe ziet dit er uit?

Coachende vragen die beginnen met Wie, Wat, Waar en Wanneer, gericht op het proces, het gedrag en de inhoud, helpen kinderen met een ontwikkelingsvoorsprong om een eigen plan te maken. Ook help je hiermee om het spel te verdiepen, om ander materiaal te introduceren of om een andere wending aan het spel te geven, waardoor het kind uitgedaagd wordt. Een handig hulpmiddel bij het instructie geven en begeleiden van kinderen met een ontwikkelingsvoorsprong is Broodje leren. Dit model ondersteunt leerkrachten en pedagogisch medewerkers bij het stimuleren van kinderen om hun talenten te ontwikkelen.

Geef uitleg over het doel van de opdracht in plaats van uit te leggen hoe een kind iets moet doen of wat er verwacht wordt. Geef het kind de ruimte om zelf aan de slag te gaan. Stuur en steun het kind door middel van reflecterende vragen.

Startvragen over kennis, vaardigheden en taakaanpak:

- Wat vind je het leukst op de groep?
- Wat kan jij goed?
- Waar ben jij trots op?
- Welke dingen vind jij makkelijk?
- Welke dingen vind jij moeilijk?

Meester zegt tegen Daan: 'Wat zou je kunnen doen om te weten of het werkt?'

Uitleg:

- Wanneer kun jij goed luisteren in de kring?
- Als jullie iets nieuws gaan doen, moet de juf of meester jou dan veel helpen?

Opdrachten:

- Welke werkjes vind je makkelijk?
- Hoe begin je dan?
- Welke werkjes vind je moeilijk?
- Hoe begin je aan een moeilijk werkje?
- Hoe ziet een werkje eruit als het klaar is?
- Wanneer ben je klaar?
- Welke werkjes zou je het liefst willen doen?

Gericht doorvragen:

- Wat gebeurt er dan precies?
- Kun je een voorbeeld geven?
- Wat bedoel je met...?
- Wat vind je daarvan?
- Hoe voel je je dan?
- Dat snap ik niet helemaal, kun je het nog een keer uitleggen?
- Wanneer ben je tevreden?
- Hoe heb je het gedaan?
- Hoe kan ik dat zien?
- Hoe lukt het je toch om...?

Meester geeft de groep een tekenopdracht. Joep start niet meteen. Hij kijkt hoe andere kinderen beginnen en luistert naar de feedback die zij krijgen van de meester. Dan weet Joep waar de verwachting ligt en gaat hij zelf ook aan de slag.

Wanneer je met een kind gaat spelen, kun je verschillende vragen stellen om het kind te stimuleren tot spel (bron: boek Speelgoed, o.a. Jan de Lange). Hieronder wordt als voorbeeld de opbouw van vragen weergegeven voor het bouwen met de blokken:

Start:

- Kom we gaan bouwen.
- We doen wie de hoogste toren kan bouwen.

Denk- en redeneervragen:

- Hoe ga je de toren bouwen?
- Wat kan er met de torens gebeuren?
- Hoe kun je een stevige toren maken?

Doe-vragen:

- Kun je de toren nog hoger maken?
- Kijk eens wat ik doe, kun jij de volgende laag doen?
- Kijk eens of het plankje ook weg kan?

Afrond- en terugblikvragen:

- Als je nog eens een toren gaat maken, hoe ga je het dan doen?
- Hoe is het gegaan?
- Vertel het eens aan de anderen.
- Wat heb je geleerd?

Als laatste nog een rijtje met vragen om aan de slag te gaan (taakgerichte vragen)

- Wat weet je er al van?
- Wat wil je straks weten of kunnen?
- Welke manieren zijn er?
- Welk idee is het beste?
- Hoe gaat het?

Wat hebben pedagogisch medewerkers en leerkrachten nodig?

Het doel van deze stap is om inzichtelijk te krijgen wat voor pedagogisch medewerkers en leerkrachten van deze organisatie nodig is om het aanbod aan kinderen met een ontwikkelingsvoorsprong vorm te geven. Bij sommige pedagogisch medewerkers en leerkrachten kan er behoefte zijn om beter te leren signaleren, anderen willen juist invulling van het aanbod gedurende de reguliere dag.

Er zijn verschillende mogelijkheden om als team van medewerkers door te ontwikkelen. We noemen er hier enkele:

- Opleiding Expert slimme peuters en kleuters vanuit De Leidse Aanpak door Willeke Rol en Marijne Sammels. Aanmelden kan op de website van PPO.
- Begeleiding bij de Voorschoolse voorziening door een Expert slimme peuters en kleuters of pedagogisch coach/ zorgcoach.
- Op school: begeleiding door hoogbegaafdencoach, Expert slimme peuters en kleuters of intern begeleider.
- Begeleiding vanuit Passend Primair Onderwijs (PPO).
- Begeleiden bij het implementeren van het 10-stappenplan door een externe expert of organisatiebureau. Voor experts in de regio Leiden: volg deze link.
- Boeken met praktische tips (zie literatuurlijst).
- Kennis opdoen en uitwisselen van ervaringen kan o.a. via het Leidse HB-netwerk (aanmelden via info@deleidseaanpak.nl)
- Verankering van het beleid in de hele organisatie met als gevolg structuur en rust, ook bij ziekte en wisselingen van medewerkers.

Na het volgen van de opleiding tot Expert slimme peuters en kleuters merkte ik dat Teun uit groep 1 spellen uit groep 2 pakte toen ik die ter beschikking had gesteld.

Groepsmanagement

Om invulling te geven aan het aanbod voor kinderen met een ontwikkelingsvoorsprong is groepsmanagement essentieel. Met goed groepsmanagement ontstaat er structuur en daarmee ruimte voor de leerkracht en pedagogisch medewerker om gedifferentieerd onderwijs aan te bieden aan de kinderen in de hele groep of in kleine groepjes. In deze stap bespreken we eerst het groepsmanagement voor scholen en daarna het groepsmanagement voor voor-scholen.

Begeleid zelf regelmatig het groepje met kinderen met een ontwikkelingsvoorsprong. Op deze manier ontstaat er vertrouwen en krijg je meer zicht op de ontwikkeling van ieder kind.

Sinds de juf van groep 1/2 het naamkaartje van Sam in de rij 'oudste kleuters' gehangen heeft, laat Sam ineens veel meer van zichzelf zien in de klas. Blijkbaar heeft hij zich al die tijd aangepast aan het 'jongste kleuter' zijn.

Hoe ziet dit er uit?

We onderscheiden verschillende werkwijzen om het onderwijs vorm te geven:

- Groepsmanagement tijdens reguliere lessen:
De leerkracht of pedagogisch medewerker kan differentiëren tijdens de reguliere lessen door de vraagstelling aan te passen aan de behoefte van het kind. De denksleutels kunnen hierbij een handig hulpmiddel zijn.
- Tijdens reguliere lessen kun je ruimte creëren door in aparte groepjes te werken. Dat is zinvol voor zowel kinderen met een achterstand als kinderen met een voorsprong. Je kunt bijvoorbeeld bij kringgesprekken de grote kring inkorten en daarna werken met kleine kringen.
- Het invoeren van bijvoorbeeld de stoplichtmethode (GIP-methode) bevordert het zelfstandig oplossen van problemen. Ook stimuleert dit het omgaan met uitgestelde aandacht en het zelfstandig werken. Als de kinderen leren dat ze op bepaalde momenten de leerkracht niet mogen storen, geeft dit de leerkracht ruimte om met een groepje kinderen apart iets te doen. Een bijkomend voordeel van het optimaliseren van het groepsmanagement in de kleutergroepen is dat er meer rust in de groep ontstaat.
- Vorm een groepje met ontwikkelingsgelijken met de (ondersteunende) leerkracht, bij voorkeur dagelijks. De leerkracht geeft een korte instructie en begeleidt vervolgens motiverend als de kinderen aan de slag gaan. De activiteiten kunnen diverse onderwerpen bevatten zoals cognitieve of creatieve opdrachten. De leerkracht bekijkt welk kind iets extra's nodig heeft. Dit kan om een groepje kinderen met een ontwikkelingsvoorsprong gaan waarmee aan uitdagende opdrachten wordt gewerkt, of een groepje kinderen die beter kunnen leren samenwerken. In die situatie kunnen kinderen van verschillende niveaus bij elkaar worden gezet.
- Als een extra leerkracht, intern begeleider, onderwijsassistent of stagiair een aantal tijdstippen per week met groepjes kinderen aan het werk kan gaan, geeft dit extra ruimte voor de leerkracht en kan er nog meer ge-

structureerd gewerkt worden aan de ontwikkeling van de kinderen. Soms zijn er mogelijkheden om groepen samen te voegen en 1 leerkracht vrij te maken voor een klein groepje kinderen. De onderwijsassistent of stagiair kan ook op de groep staan, terwijl de leerkracht op de groep met een aantal kinderen aan het werk gaat.

- Op de peuterspeelzaal en het kinderdagverblijf staan er twee pedagogisch medewerkers op een peutergroep. Er kan tijdens de kring met twee kringen gewerkt worden om zo te differentiëren in het aanbod. Ook tijdens het spelwerkmoment kan er met kleine groepjes met passend aanbod gewerkt worden.
- Zet een timer, zodat de kinderen zien wanneer de pedagogisch medewerker weer beschikbaar is voor de hele groep. De pedagogisch medewerker kan een ketting dragen of bijvoorbeeld een pop op de stoel van de leerkracht zetten zolang hij of zijn met een klein groepje aan het werk is en de rest van de kinderen zelfstandig spelen.

Een voordeel van het optimaliseren van het groepsmanagement is dat er meer rust en structuur in de groep ontstaat. Activiteiten voor kinderen met een ontwikkelingsvoorsprong kunnen dan ook beter ingepland worden.

Communiceren met kind en ouders

Een goed contact met ouders is belangrijk. Wanneer ouders betrokken worden in de signaleringsperiode ontstaat een completer beeld van het kind waardoor doelen en aanpak specifieker gesteld kunnen worden. Over en weer kunnen ouders en leerkracht of pedagogisch medewerker informatie over het kind bespreken en vergelijken. Dit gaat niet alleen over wat het kind op cognitief gebied laat zien, maar evengoed over het welzijn van een kind.

Hetzelfde zien bij een kind is fijn. Wanneer er verschillen blijken te zijn, vraagt dit alertheid van de leerkracht of pedagogisch medewerker. Om het kind zo goed mogelijk te begrijpen en te volgen is wederzijdse afstemming tussen leerkracht of pedagogisch medewerker en ouders van groot belang.

Als er vermoedens van een ontwikkelingsvoorsprong zijn, is het raadzaam om te observeren of een signaleringslijst te gebruiken. Betrek de ouders hierbij. Ouders kunnen veel informatie geven over het verloop van de ontwikkeling van hun kind en ze kunnen vertellen over de manier waarop hun kind leert. Het is interessant om te weten of ouders thuis hetzelfde zien als op de opvang of op school. Die verschillen kun je meenemen in je

Sarah neemt graag de leiding in het spel. Ze heeft veel ideeën en de andere kinderen doen wat zij van hun vraagt. In eerste instantie lijkt ze bazig maar wie beter kijkt, ziet dat zij de andere kinderen voorbij is in haar spelontwikkeling.

observatie. Wat maakt dat dit kind thuis bijvoorbeeld al heel gevarieerd spel laat zien, maar niet op de opvang of op school?

Wanneer blijkt dat een kind een ontwikkelingsvoorsprong heeft, is het belangrijk om te kijken naar wat dit betekent voor dit kind. Wat heeft het van jou als pedagogisch medewerker of leerkracht nodig om volledig tot ontwikkeling te komen? De zoektocht naar wat dit kind nodig heeft, doe je samen met de ouders. Zij lopen vast ook tegen dezelfde vragen en uitdagingen aan als jij.

Emotionele ontwikkeling

De ontwikkeling van kinderen met een ontwikkelingsvoorsprong kan op een aantal vlakken gelijk zijn aan die van andere kinderen en op een aantal vlakken kunnen zij ver vooruit zijn; de ontwikkeling verloopt asynchroon. Deze kinderen denken vaak heel snel en abstract en hebben een heel goed geheugen. Van asynchrone ontwikkeling is sprake als een kind op intellectueel gebied veel verder ontwikkeld is dan op emotioneel of motorisch gebied (Silverman, 1997). Dit kan een opvallend beeld geven. Aan de ene kant weet dit kind van alles over bijzondere onderwerpen en praat met mooie woorden en in volzinnen; aan de andere kant heeft het zijn knuffel nodig om troost te vinden als het gevallen is. Of het huilt als een baby wanneer het aangesproken wordt op iets wat niet mag.

Het zelfbeeld van een kind ontstaat doordat er taal aan het gedrag van het kind gegeven wordt; door volwassenen die het gedrag labelen. Vanuit dit zelfbeeld groeit het zelfvertrouwen. Peuters gaan hun eigen wil uitproberen en zien zelf of wat ze willen al lukt of nog niet lukt. Zelfvertrouwen groeit door succeservaringen. Er moet dus ruimte zijn voor het uitproberen van een eigen wil. (Van der Poel, 2017)

Tessa Kieboom heeft een hoogbegaafdheidsmodel gemaakt met daarin aan de ene kant een cognitief luik: het denken waaronder intelligentie (IQ), creativiteit en motivatie vallen. Aan de andere kant het zijnsluik: het voelen, waaronder de lat hoog leggen, rechtvaardigheidsgevoel, een kritische instelling en gevoeligheid vallen. Ook omschrijft zij 11 ‘embodio’s’ of valkuilen die zij in haar praktijk voor hoogbegaafde kinderen tegenkomt. Een embodio kan zijn: niet geleerd hebben om te leren, of dat leren tijd kost, of het durven verlaten van de comfortzone. Door training en oefening kunnen de valkuilen minder groot worden.

Luik ‘denken’	Luik ‘zijn’
• Intelligentie (IQ) • Creativiteit • Motivatie	• Rechtvaardigheidsgevoel • Gevoeligheid • Kritische instelling • De lat hoog
Leerhonger	Anders zijn

Als een jong kind de lat al flink hoog legt voor zichzelf en een hele kritische instelling heeft, kan het zijn dat het zelfvertrouwen helemaal niet zo groot is en het kind zich nauwelijks ontwikkelt. Het kind kan zich anders voelen dan de andere kinderen en denken dat het iets niet kan. Dit kan zo ver gaan dat zelfs een jong kind al vast komt te zitten in het geloof iets niet te kunnen. Dit noem je een statische mindset. Kinderen met een statische mindset kunnen eerder faalangst ontwikkelen. Dit komt door de manier waarop ze door personen uit hun omgeving zijn aangesproken (Bakx et al., 2016). Kinderen met een ontwikkelingsvoorsprong die regelmatig gecompimenteerd worden met hun intelligentie, ontwikkelen nogal eens een statische mindset, omdat ze al van jongs af aan worden gecompimenteerd met hun meer dan gemiddelde intelligentie en hun snelheid van leren. Ze willen vooral laten zien dat ze slim zijn en voorkomen dat ze fouten maken. Het is voor pedagogisch medewerkers en leerkrachten belangrijk om te weten dat kinderen met een ontwikkelingsvoorsprong door de omgeving een statische mindset en faalangst kunnen ontwikkelen. Dat kan leiden tot problemen in het gedrag waarbij een kind zich terugtrekt (internaliserend) of zich juist expressief of explosief (externaliserend) gaat gedragen. Pedagogisch medewerkers en leerkrachten kunnen kinderen een op groei gerichte mindset aanleren en de kinderen hierbij begeleiden door de focus in de communicatie te leggen op het leerproces, daar vragen over te stellen en minder te focussen op het eindresultaat.

Kim blijft het liefst de hele dag bij de pedagogisch medewerker in de buurt. Ze wil helpen met alle klusjes; zelfs met het verschonen van de baby's.

Sociale ontwikkeling

Vaak verloopt ook de sociale ontwikkeling sneller bij kinderen met een ontwikkelingsvoorsprong. Doordat ze sterk zijn in redeneren, snappen ze snel hoe sociale relaties in elkaar zitten en kunnen ze hiermee omgaan. (Van der Poel, 2017) Ze kunnen zich aanpassen aan situaties maar ook besluiten om relaties niet aan te gaan of op zoek te gaan naar gelijkgestemden. Hierdoor kan het lijken of het kind niet voor of zelfs achter loopt in de sociale ontwikkeling. Het is dan van belang om te ervaren hoe het kind met volwassenen omgaat en om het kind tussen gelijkgestemden te zien, zoals in een plusgroep. Ook hierbij is de informatie van ouders over de omgang met broers en zussen, of familie en vrienden belangrijk.

Hoe ziet dit er uit?

Houd elkaar op de hoogte van ontwikkelingen. Bekijk met ouders op welke manier dit voor beide partijen haalbaar is. Bijvoorbeeld door regelmatig te mailen en (naast de 10-minutengesprekken) een aantal extra momenten in te plannen om elkaar fysiek te spreken, vooral in het begin van het schooljaar of direct na de plaatsing op het kinderdagverblijf of op de peuterspeelzaal. Laat ouders voelen dat het van belang is om hier samen in op te trekken. Wees alert op onderpresteren als ouders aangeven dat het kind thuis bepaalde dingen doet die het in de groep niet laat zien. Je kunt hen vragen om dit thuis te filmen of om de materialen mee te nemen naar de groep.

Sofie (4 jaar) doet graag Smartgames waarvan ze zeker weet dat ze het goed kan. Ze wil niet aan nieuwe uitdagende opdrachten beginnen. Meester Kees helpt met denken vanuit een groeigerichte mindset met de vraag: Welke verschillende manieren kun je proberen om tot een oplossing te komen? Als Sofie na 3 verschillende pogingen tot de oplossing komt, vraagt de meester wat Sofie heeft geleerd. Sofie antwoordt: ‘Van proberen kun je leren!’

Door doelen voor de komende tijd op te stellen, wordt het kind geholpen om stappen vooruit te maken. Ook kunnen doelen helpen om inzicht in het kind te krijgen. Plan ook evaluatiemomenten in. Het is fijn als de aanpak blijkt te werken, het kind goed in beeld is en verder komt in zijn ontwikkeling. Het kan ook gebeuren dat de aanpak niet aansluit. Vraag je dan af waarom het niet gelukt is. Hebben we de behoeftes verkeerd ingeschat? Wat zijn dan wel de behoeftes? Of zijn er andere oorzaken? Gebruik deze informatie voor het formuleren van nieuwe doelen en het aanpassen van het plan. Stel deze vragen ook aan kind en ouders en neem in het aanpassen van het plan hun inbreng mee. Schroom vervolgens niet om hulp in te schakelen van de lb'er, PPO specialist of Hb-coach in de buurt.

Ouder, kind en leerkracht kijken samen naar een filmpje waarin Sofie thuis voorleest uit het boek van Kikker, terwijl zij op school totaal geen interesse toont in letters. Meester besluit het gesprek met ouders en Sofie te voeren over wat zij nodig heeft in de groep.

Evalueren

Uit evaluatie van de stap 'communicatie met kind en ouders' blijkt dat we ons bewust zijn geworden van het belang van communicatie. We spreken met elkaar af dat we het plan van het kind elk kwartaal met de intern begeleider bespreken en de voortgang van acties vastleggen en monitoren.

Het is belangrijk om het 10-stappenplan periodiek, bijvoorbeeld eens per kwartaal, te evalueren. Door te evalueren kun je het aanbod aanscherpen en nieuwe doelen stellen. Zie bijlage 4 en 5 voor een evaluatieformulier.

Op basis van de uitkomsten van deze evaluaties kun je voor een volgend schooljaar de focus leggen op eventuele andere stappen uit het 10-stappenplan, of het beleid zo nodig aanpassen.

Bijlage 1

10-stappenplan schematisch

Ontwikkeld door Esther Visser (esthervisser@papilio.nl).

Actie	Wat is het doel?	Wie doet het?	Wanneer af?
Doelen stellen			
Beleid maken			
Draagvlak creëren			
Signalering			
Intake en overdracht			
Aanbod en instructie			
Wat hebben pedagogisch medewerkers en leerkrachten nodig?			
Groepsmanagement			
Communicatie met kind en ouders			
Evaluatie			

Bijlage 2

Voorbeelden van beleidsplannen

Een stukje uit het beleid van de Terweeschool in Oegstgeest:
https://deleidseaanpak.nl/uploads/editor/Kleuterdeel_vanuit_Beleidsstuk_HB.pdf

Een stuk uit het beleid van de Nutsschool, Wassenaar:
https://deleidseaanpak.nl/uploads/editor/stukken_uit_beleid_kleuters.pdf

Bijlage 3

Signalering en kenmerken

Voor signalering van peuters met een vermoeden van een ontwikkelingsvoorsprong kun je gebruik maken van verschillende kenmerken- en signaleringslijsten.

De volgende instrumenten zijn o.a. beschikbaar:

De kenmerkenlijst van Peuterpraat is ontwikkeld door de AED-Leiden: www.peuter-praat.nl.

Pientere peuters, signaleringsmethode voor kinderopvangorganisaties en bij voorschoolse educatie, ten behoeve van een ontwikkelingsvoorsprong. Grip op Talent. Cattenstart, F. (2013)
Pientere peuters, vanaf de eerste oogopslag. Signaleringsinstrument voor ontwikkelingsvoorsprong, ontwikkeld voor professionals in de kinderopvang en bij voorschoolse educatie. Expertgroep Ontwikkelingsvoorsprong, Cattenstart, F., Groenewold, M., Van Dijk, B., (2018)

DHH; Digitaal handelingsprotocol Hoogbegaafdheid is een geïntegreerd instrument voor signalering, diagnostiek en begeleiding. Het instrument bestaat uit een aantal modules en is bedoeld voor leerkrachten en intern begeleiders van basisscholen. De modules helpen om stap voor stap de leerling te begeleiden. De informatie van ouders speelt bij dit instrument een belangrijke rol. De quickscan geeft een totaalbeeld van de groep met een globaal beeld van iedere leerling. Aan de hand daarvan kan bekeken worden of verder onderzoek nodig is.

Begaafdheid in beweging; Surplus Digitaal Signaal. Dit model gaat uit van het kwadrantmodel. Door vragenlijsten (ingevuld door school, ouders en leerling) worden gegevens geregistreerd en geanalyseerd. Er wordt een ruwe schets gemaakt, een eerste check bij vermoeden van begaafdheid. Na het invullen van de vragenlijsten wordt het resultaat getoond met advies. Er wordt gekeken of er sprake is van een harmonische ontwikkeling op het gebied van sociaal-emotioneel functioneren, werkhouding en motivatie. Ook begaafdheidsfactoren, talentacenten en schoolresultaten worden in het totaalbeeld betrokken. Dit wordt gevisualiseerd in het kwadrantmodel.

SiDi PO Protocol; Dit instrument gaat uit van 3 fasen: signaleren (wordt gedaan met de hele groep), diagnose (algemeen en verdiepend) en tot slot het plan van aanpak.

Bijlage 4

Evaluatieformulier voor teamoverleg over voortgang uitvoering activiteiten 10-stappenplan

Stel jezelf de volgende vragen:

Signalering	• Wat hebben we gedaan?	
	• Wat gaat goed?	
	• Wat kan beter?	
Intake	• Wat hebben we gedaan?	
	• Wat gaat goed?	
	• Wat kan beter?	
Aanbod	• Wat hebben we gedaan?	
	• Wat gaat goed?	
	• Wat kan beter?	
Behoeften leerkracht en pedagogische medewerker	• Wat hebben we gedaan?	

Groeps-
management

- Wat gaat goed?
- Wat kan beter?
- Wat hebben we gedaan?
- Wat gaat goed?
- Wat kan beter?

Communicatie
met kind en
ouders

- Wat hebben we gedaan?
- Wat gaat goed?
- Wat kan beter?

Voortgang
implementatie

- Welke stappen zetten we al?
- Welke willen we komend jaar zetten?
- Welke acties gaan we op basis van de evaluatie ondernemen?
- Wie doet wat op welk moment?
- Hoe communiceren we daarover in de organisatie?

Bijlage 5

Evaluatie beleid voor invullend aanbod dat aansluit op de behoeften van kinderen met een ontwikkelingsvoorsprong

Voor de directie is het goed om jaarlijks het beleid, de doelen, de uitvoering in de praktijk en het draagvlak in de gehele organisatie te evalueren.

In hoeverre is het beleid ingevoerd? In hoeverre is het beleid verankerd in de organisatie?

- Wat gaat goed?
- Wat kan beter?

Zijn de doelen behaald?

- Wat gaat goed?
- Wat kan beter?

Hoe verloopt de uitvoering in de praktijk?

- Wat gaat goed?
- Wat kan beter?

Hoeveel draagvlak is er in de organisatie?

- Wat gaat goed?
- Wat kan beter?

Hoe gaan we verder?

- Welke vervolgacties gaan we daarop ondernemen?

- Wie doet wat op welk moment?

- En hoe communiceren we daarover in de organisatie? En met de ouders?

Literatuurlijst/websitelijst

- De Lange, J., Feijs, E., Munk, F., Broekhof, K., Cohen de Lara, H., *Speelgoed, de ontdekking met je spelende kind*. Utrecht: Zwijssen
- Van der Poel, L. (2017). *Bijdehante baby's en pittige peuters, herkennen van een ontwikkelingsvoorsprong bij jonge kinderen*. Leuker.nu
- Meersman, A., Stroobandt, K. (2019). *Peuters die net iets meer kunnen, meer dan 500 prikkelende ideeën voor peuters met een ontwikkelingsvoorsprong*. Leuven/ Den Haag: Acco
- Meersman, A., Stroobandt, K. (2017). *Kleuters die nét iets meer kunnen, meer dan 400 tips voor kleuters met een ontwikkelingsvoorsprong*. Leuven/ Den Haag: Acco
- Van den Bosch, A., Duvekot-Bimmel, A., Van Waas, L. (2017). *Kijk, 0-4 jaar, observeren, registreren en stimuleren van de ontwikkeling bij jonge kinderen*. Rotterdam: Bazalt
- Riemens, C., Van Waas, L. (2014). *Compact en rijk, uitdagers voor jonge kinderen met een ontwikkelingsvoorsprong*. Rotterdam: Bazalt
- Rol, W. (2015). *Talentedlijn peuters*. Schelphorst: Bekius Schoolmaterialen
- Sammels, M., Rol, W. (2021) *Uitdagende peuters en kleuters uitdagen, (on)gewenst gedrag bij een ontwikkelingsvoorsprong*. Antwerpen-Apeldoorn: Garant
- Kieboom, T., Venderickx, K. (2020) *Meer dan intelligent, de vele gezichten van hoogbegaafdheid bij jongeren en volwassenen*. Tiel: Lannoo
- Praktijk 'de blik' www.praktijkdeblik.nl
- www.leku.nl
- Althuisen, M., de Boer, E., & van Kordelaar, N. (2015). *Een andere kijk op hoogbegaafdheid*. Amsterdam: SWP
- Bakx, A., de Boer, E., van den Brand, M., & van Houtert, T. (2016). *Werken met begaafde en in de klas*. Assen: Koninklijke van Gorcum
- Bakx, A., Koopman, M., de Kruijf, J., & den Brok, P. (2015). Primary school pupils' views of characteristics of good primary school teachers: An exploratory, open approach for investigating pupils' perceptions. *Teachers and teaching*, 21, 543-564.
- Dijkstra, R. (2000). *Laat dat maar aan mij over, over de basisbehoefte competentie*. Utrecht: Uitgeverij APS.
- Dijkstra, R. (1999). *Erbij horen en meetellen, over de basisbehoefte relatie*. Utrecht: Uitgeverij APS.
- Dijkstra, R. (2000). *Ieder op zijn eigen wijs, over de basisbehoefte autonomie*. Utrecht: Uitgeverij APS.
- Dijkstra, R., *Krachtig leren, adaptief onderwijs*. https://www.leraar24.nl/app/uploads/Contact_Leraar_Leerling_Bijlage3_Adaptief_Onderwijs.pdf
- Doolaard, S., & Harms, T. (2013). *Omgaan met excellente leerlingen in de dagelijkse onderwijspraktijk*. Order, 501, 419.
- Dweck, C. (2015). *The Secret to Raising Smart Kids*. *Scientific American Mind*. 1.2015
- Gardner, H., & Bloom, Integratiematrix voor kleuters. <https://talentstimuleren.nl/?file=3891&m=1436383894&action=file.download>
- Harrison, C. (2004). Giftedness in early childhood: The search for complexity and connection. *Roeper Review*, 26, 78-84.
- Hornstra, L., & Bakx, A. (2015). Hoe kijken wij naar meerbegaafde leerlingen? Zeven perspectieven gepresenteerd. *Zorg Primair*, 6, 6-8.

- Kettler, T., Oveross, M. E., & Salman, R.C. (2017). Perceived Challenges Associated With Program Development. *Gifted Child Quarterly* 2017, 61, 117-132.
- Kieboom, T. (2011). *Hoogbegaafd. Als je kind (g)een Einstein is*. Tiel: Lannoo.
- Kroesbergen, E. H., Van Hooijdonk, M., Van Viersen, S., Middel-Lalleman, M. M. N., & Reijnders, J. J. W. (2015). The Psychological Well-Being of Early Identified Gifted Children. *Gifted Child Quarterly* 2016, 60, 16–30.
- Lehman, E. B., & Erdwins, C. J. (1981). The social and emotional adjustment of young, intellectually-gifted children. *Gifted child quarterly*, 25, 134-137.
- Mönks, F., & Ypenburg, I. (2011). *Hoogbegaafdheid bij kinderen*. Amsterdam: Boom Uitgevers Amsterdam.
- Mooij, T., & Driessen, G. (2008). Differential ability and attainment in language and arithmetic of Dutch primary school pupils. *British Journal of Educational Psychology*, 78, 491–506.
- Mooij, T. (2016). 'Optimaliserend Onderwijs' voor elke leerling. Multiniveau theoretisch ontwerp en praktijkontwikkeling. *Tijdschrift voor Orthopedagogiek*, 55, 459-483.
- Renzulli, J. S. (2005). *The three-ring definition of giftedness: A developmental model for promoting creative productivity*. In R. J. Sternberg & J. E. Davidson (Eds.), *Conceptions of giftedness*. New York, NY: Cambridge University Press.
- Sternberg, R. J., & Grigorenko, E. L. (2002). *Dynamic testing*. New York, NY: Cambridge University Press.
- Stevens, L. (2002). *Zin in leren*. Apeldoorn: Uitgeverij Maklu.
- Van Gerven, E. (2002). *Zicht op hoogbegaafdheid: Handboek voor leerkrachten in het basisonderwijs*. Utrecht: Uitgeverij Lemma.
- Van Gerven, E., & Drent, S. (2004). *Attent op talent - omgaan met hoogbegaafdheid in het basisonderwijs*. Assen: Koninklijke Van Gorcum Uitgeverij.
- Van Gerven, E. (2009). *Handboek hoogbegaafdheid*. Assen: Koninklijke Van Gorcum Uitgeverij.
- Gerven, E. van (2013). *Aan de slag met slimme kleuters, 8 aanraders voor IB-ers*. Utrecht: Instondo B.V.
- Van Houten-Van Den Bosch, E. J., Kuipers, J., & Peters, W. A. (2010). Hoogbegaafde kinderen. *In spraak, taal en leren*, 223-240. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Walsh, R. L., Hodge, K. A., Bowes, J. M., & Kemp, C. R. (2010). Same Age, Different Page: Overcoming the Barriers to Catering for Young Gifted Children in Prior-to-School Settings. *International Journal of Early Childhood*, 42(1), 43-58.

Opleidingen/ aanbod

- <https://expertgroepontwikkelingsvoorsprong.nl/>
- www.talentstimuleren.nl

Disclaimer

De informatie en producten in deze handleiding en op website worden aangeboden zonder enige vorm van garantie of aanspraak op juistheid. Wij behouden ons het recht voor om deze materialen te wijzigen, te verwijderen of opnieuw te plaatsen zonder enige voorafgaande mededeling. Onjuistheden kunnen gemeld worden via info@deleidseaanpak.nl

